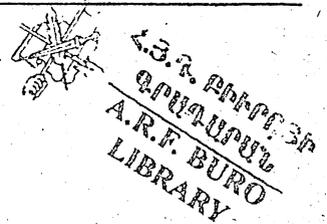

ԴՐՈՇՆԻԿ

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

Մայիս, 1891 թ.

Այս տարուայ սկզբներին լոյս տեսած «Թուրքիկ թերթերով» արդէն յայտարարուած է, որ «Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը» պիտի ունենայ իր սեփական օրգանը «Դրօշակ» անունով, որի առաջին համարը ահա սրանով լոյս է տեսնում:

Ներկայումս գոյութիւն ունեցող օրգանները, որոնք նոյնպէս նուիրուած են հայկական խնդրի լուծման, մեր կարծիքով ամբողջապէս չեն իրականացնում այն պայմանները, որ ասպնջացնում են կանոնաւոր կըռուի:

«Դրօշակը» հանդէս է գալիս իբրեւ օրգան մի կազմակերպութեան, որ ունի որոշ միջոցներ իր նպատակին հասնելու համար:

«Դրօշակը» մի կողմից չի կարող բոլորովին համեմատել իննել նրանց հետ, որոնք ուզում են միայն քաղաքագիտութեան (դիպլոմատիայի) միջոցով հասնել իրանց նպատակին, որովհետեւ բացառապէս դիպլոմատիան ոչինչ չի անիլ դրդուած մարդասիրութիւնից: Մեր նիւթապաշտ դարում դիպլոմատները ղեկավարվում են սեփական շահերով եւ աւելի ուժեղի իրաւունքներով: «Յերոսական չկայ, ասաց նորերումս Կալնօկին, եւ մինչեւ հայկական հողը չչաղախուի արիւնով՝ թող դիտնան հայերը որ ոչինչ չեն ստանալ»:

Միւս կողմից «Դրօշակը» չի կարող համեմատել իննել նրանց հետ որոնք նպատակ են դնում իրականացնել այն հասարական կազմակերպութիւնը, որի համար այժմ կարելի է մաքառել միայն Արեւմտեան Եւրոպայում, որովհետեւ քանի որ Տաճկաստանը չունի բոլորովին գործարանական արդիւնաբերութիւն եւ խոշոր ինդուստրիայի զարգացում՝ անբնական է այդ տեսակ խնդիրներ յարուցանելը: Այն երկրում, ուր գերակշռում է երկրագործութիւնը եւ նահապետական կուլտուրան՝ խօսք չի կարող լինել Արեւմտեան Եւրոպայի սօցիալիզմի մասին, ուր կուլտուրան անհամեմատ աւելի բարձր է եւ տիրապետում են որոշ սօցիալական պայմաններ: Տեսեալական խնդիրներ շօշափելիս պէտք

է ղեկավարուել երկրի կուլտուրայով եւ նրա ազգային ու պատմական առանձնատկութիւններով. նամանակնառ րո մեր ազգի դիտակցութեան մէջ պահպանուել են այնպիսի հողասիրական ձեւեր, որ ուրիշ նպատակաւոր պայմաններում կը լինէին նրա բարօրութեան դիտաւոր դրաւականը. այն է՝ հողը պատկանում է ժրջակողին: Իսկ հողային հարցը մեր ամենազլխաւոր հարցն է:

«Դրօշակը» պէտք է պաշտպանէ առհասարակ այն բոլոր պայմանները, որոնք նպատակ են ժողովրդի ընդհանուր բարօրութեան քաղաքական եւ տնտեսական կողմից: Հեռացնելով այն պայմանները, որ խեղդում են հայ ազգը, մենք ուզում ենք տալ նրան միջոց վերածնուելու եւ ընդունելու քաղաքակրթութիւնը եւ մինչեւ անգամ տարածել իր շուրջը: Ղեկավարուելով այն բարձր բարոյական սկզբունքներով, որ եւրոպացի արաջնակարգ գործիչների իղէալն է կազմում, մենք պէտք է միշտ պաշտպան հանդիսանանք դարերով ճնշուած ժողովրդին. իւրաքանչիւր հարց վճռելիս պէտք է ուշադրութեան առնենք լրջութեամբ բոլոր հանգամանքների գուշազրութիւնը (կօմբինացիան) եւ թշնամու դէմ կուռելիս պէտք է լինինք անխնայ, ինչպէս որ նա մեզ չի խնայում: Մենք խորհուրդ ենք տալու գործադրել բոլոր միջոցները, որ վերջնականապէս քայքայենք Թիւրքիայի անբարոյականացած պետական կազմակերպութիւնը (օրգանիզմը): Բացի դրանից Դրօշակը իբրեւ «Հ. Յ. Դաշնակցութեան» օրգան պէտք է պատասխանի այն բոլոր հարցերին, որ կը ծագեն այդ կազմակերպութեան գործիչների մէջ թէ կուռի բողոքում եւ թէ գործունէութեան յետագայ ընթացքներում (մօմենտ):

Վերեւ մենք բերինք համառօտ ձեւով այն զանազանութիւնը՝ գոյութիւն ունեցող օրգաններից, որ ստիպում է մեզ երեւան գալ մի նոր օրգանով. սակայն որչափ եւ զանազանուենք ուղղութեամբ նրանցից, այնուամենայնիւ մենք ուզում ենք նրանց հետ ընկերական յարաբերութեան մէջ լինել, որովհետեւ բոլորս էլ կըռվում ենք մի ընդհանուր թշնամու դէմ:

Հիմա տեսնենք ո՞րն է Հայկական խնդրի լուծման աշխ ճանապարհը, որ մենք ենք ընդունում :

Այժմ թուլացած և քայքայուող Օսմանեան պետութիւնը մի ժամանակ հզօր պետութիւն էր : Նրան ստեղծեցին այն վայրենի ու արիւնարբու Սելջուկ ու Տաճիկ մօծաբանացիները, որ թափուեցին միջին Ասիայի խորքերից եւ կրակի ու սրի անցկացնելով փոքր Ասիայի ծաղկած ու քաղաքակիրթ երկիրները, հասան մինչեւ Պօլիսը, վերջին նրան, տիրեցին Եւրոպայի ամենալաւ երկիրներին, հաստատեցին բռնութեան հիմունքները վրայ իրանց իշխանութիւնը եւ նստակեաց կեանք սկսեցին վարել. բայց նրանք անընդունակ եղան եւրոպական քաղաքակիրթութիւնը եւ կարգ ու կանոններ ընդունել. եւ հաստատուելու օրից կամայականութիւնը, կաշառակերութիւնը եւ քրիստոնեաներին ճնշելն եղաւ հարեմի իշխանութեան վարչական սկզբունքները : Այդ տեսակ հիմունքների վրայ հաստատուած պետական կազմակերպութեան ոյժը չէր կարող յարատեւ լինել, այդ պատճառով սկսեց նա կազմալուծուել ու քայքայուել. եւ մի քանի սուլթանների ճիգը վերանորոգութիւններով կանգնեցնել իրանց պետութեան անկումը՝ ոչինչ հետեւանք չունեցաւ : Այս բոլորին աւելացաւ Ղրիմի պատերազմից յետոյ թիւրքիայի սնանկութիւնը : 1854—74թ. փոխարինութիւն է տրուած 4552 միլիօն Փրանկ, որի միայն տոկոսն ամենայն տարի կազմում է 75 միլիօն եւ եւրոպական տէրութիւններն անապահով դրութեան մէջ տեսնելով պարտքերի կանոնաւոր վճարումն արդէն իրանք մտել են երկրի մէջ եւ մի քանի եկամուտներ իրանք են հաւաքում : Տարէցտարի այնուհետեւ մեծանում են տարեկան բիւզճի գէճիցիտը, որ 1876թ. հասել էր 100 միլիօնի, իսկ ուստաճկական պատերազմից յետոյ համարեա տասնապատկուեց :

Թիւրքիայի թուլութիւնն ահներեւ եղաւ դեռ 1683 թուականին Վիէնայի մօտ նրա շարաշար պարտութիւնից յետոյ : Խրախուսուելով թշնամու այդ թուլութիւնից օսմանեան պետութեան ծանր լծի տակ գտնուող քրիստոնեայ ազգերը բարձրացրին իրանց դուրսը եւ ողիւսրուելով տանջուած հայրենիքի ազատութեան գազափարով՝ սկսեցին կատաղի և հերոսական կռիւ ճնշող կառավարութեան դէմ : Մէկը միւսի յետեւից ապստամբում են՝ Ունգարիան, Սերբիան, Յունաստանը եւ Ռումանեան : Փոքր ազգերի պատմութեան մէջ բացվում են մի շարք փայլուն էջեր անձնադհուկութեան եւ հերոսութեան : Եւ այդ ապստամբ փոքրիկ, բայց քաջ ազգերը, վայր են դնում իրանց դէնքը միայն այն ժամանակ, երբ յաղթելով դարաւոր թշնամուն՝ ազատութիւն են ձեռք բերում : Մեր աչքի առաջ կատարուեց

Բուլղարիայի ազատութիւնը. մենք սկանառես եղանք այն յաղթութեան, որ անձա՛ն փառքով ծածկեց Բուլղարիայի որդոց : Բուլղարիան էլ միւս փոքր ազգերի պէս ձեռք բերաւ իր ազատութիւնը ահազին զոհողութիւններով եւ արիւն թափելով :

Ահա պատմութեան մեզ տուած խրատական դասը : Հիմա հասել է հերթը հայերին՝ թօթափել տաճկական անարդ եւ սպանիչ լուծը : Արիական մեծ ընտանիքից միայն հայոց ցեղն է կրում մօծաբան ամօթաբեր լուծը. չնայելով որ հայոց ազգն աւելի է նեղուում սուլթանների բռնակալութեան ներքոյ, չնայելով անապահացած տէրութեան տարէցտարի անեղնող ծախսերն իբրեւ հարկ իրանց բոլոր ծանրութիւնով փաթաթվում են հայերի՝ պետութեան այդ ամենաշխատասէր ժողովրդի վրէժն, այնուամենայնիւ նա դեռ համբերութեամբ կրում է պատւի ու կեանքի զրկանքները :

Տաճկահայերի այժմեան վիճակը միանգամայն անտանելի է. դրան ապացոյց են եւրոպական տէրութիւնների հիւպատոսների ղեկուցումները, մեր եւ եւրոպական պիտանական ճանապարհորդների դիտողութիւնները, ժողովրդի պանդխտութեան դիմելը, նրա մշտական դանդաղ ու կոծը, Պօլսի պատրիարքների Բ. Դոանը ներկայացրած մանրամասն բողոքները. այս բոլորը կենդանի վկաներ են Տաճկահայերի ներկայ դասն վիճակի եւ անտանելի դրութեանը :

Կատարեալ անապահովութիւն կեանքի եւ գոյքի, անվերջանալի աւարտութիւններ քիւրդ եւ չէրքէզ հրոսակների, աւաղակային անխղճութեան հասցրած հարստահարութիւն պաշտօնեաների կողմից՝ սկսած Վալիից մինչեւ վերջին միւլգիրը, նրանց անընդունակութիւնը, տգիտութիւնը եւ կաշառակերութիւնը, անարդարութիւն դատարանում, անասելի հարկեր եւ պեղծումներ հարկահանների եւ վաշխառուների, ղեկուցումներ Բարձրագոյն իշխանութեան կողմից, հալածանք կրօնի, ազգութեան, վերջապէս սանձարձակ բռնութիւն դպրոցների, եկեղեցիների, խօսելու, գրելու դէմ, մի բռնութիւն, որը հազարաւոր անմեղներ փթեցնում է բանտերում, տանջում Արաբիայի եւ Աֆրիկայի խորքերում, գցում պանդխտութեան գիրկը, տանում դէպի կրօնափոխութիւն, ահա այն դժոխքը, որ կոչվում է Թիւրքա—Հայաստան, ահա այն դժոխքը, որի բոլոր սարսփանքները յայտնի են ամբողջ ազգին, ամբողջ աշխարհին . . . :

Նորից նկարագրել այդ բոլորը, կը նշանակի կրկնել այն, ինչ որ վաղուց յայտնի է եւ ապացուցուած :

Այս յուսահատ դրութեան մէջ էր հայը եւ այն ժամանակ, երբ նրա անմոռանալի եւ մեծ հայրենասէր պատրիարք Ներսէս վերջին պատերազմի ժամանակ ամենայն ջանք դրօժ դրեց լսելի անելու եւրոպական պե-

տական մարդկանց մօտ հայերի պահանջները: Ուզար-
 հուած պատգամաւորութիւնները, որոնց թուումն էր եւ
 նրիմեան Հայրիկը, կատարեցին իրանց դերը մեծ յա-
 ջողութեամբ ներկայացնելով Եւրոպայի առաջ հայ
 ազգի ներկայ թշուառ դրութիւնը եւ մտցնել տալով
 Բէրլինի դաշնագրի մէջ հայոց ազգին վերաբերեալ
 ճշ—րդ յօդուածը:

Ներսէս պատրիարքի այս խոշոր եւ հեռատես քա-
 ղաքական քայլը մեր ինքնաճանաչութեան համար ա-
 հազին նշանակութիւն ունի եւ մեր ազգի նոր պատմու-
 թեան մէջ մի նոր դարագլուխ սկսող էլ պէտք է հա-
 մարուի: այլ օրուանից հայոց խնդիրը դառնում է ար-
 դէն եւրոպական գիւլումատիայի եւ միջազգային իրա-
 ւունքի խնդիր: Այդ յօդուածի համաձայն տաճկաց տէ-
 րութիւնը պարտաւորվում էր մտցնել քրիստոնէաբնակ
 նահանգներում այն բոլոր բարենորոգումները, որոնք
 անհրաժեշտ են քրիստոնեայ ազգերի կեանքը եւ գոյքը
 սոցաճակցանելու համար: Միեւնոյն ժամանակ Ներսէս
 պատրիարքը իր պատգամաւորների միջոցով նոյն Բէր-
 լինի վեհաժողովին ներկայացրեց եւ մի տեղեկագիր,
 ուր որ աւելի մանրամասն կերպով բացատրուած են
 այն բարենորոգումները, որոնք անհրաժեշտ են հայա-
 բնակ նահանգներում: Մէջ կը բերենք «Գրօշակի» այս
 համարում այդ տեղեկագիրը, որովհետեւ մեր այժմ-
 եան պահանջների գլխաւոր կէտերը մնում են մօտաւո-
 րապէս միեւնոյնը:

Արանից յետոյ անցան տարիներ, գոնապահ մասնա-
 ժողովներ եւ խոստումներ արաւ Սուլթանը, որոնց նը-
 պատակն էր քնեցնել խնդիրը եւ մոռացութեան տալ
 ճշ—րդ յօդուածը: Երբ անողոք մահը խնց ազգից
 հայրենասէր պատրիարքին, աւելի եւս դժուարացաւ
 հայոց հարցի լուծումը, մանաւանդ որ նրա մահից յե-
 տոյ Պօլսի պատրիարքներից եւ ոչ մէկը չկարողացաւ
 շարունակել իրանց արժանաւոր նախորդի սկսածը:

Քանիցս անգամ Անգլիան եւ եւրոպական ուրիշ պե-
 տութիւնները յիշեցրել են Բ. Դոան նրա պարտաւո-
 րութիւնները Եւրոպայի առաջ ճշ—րդ յօդուածի վերա-
 բերմամբ. քանիցս անգամ Պօլսի հայոց պատրիարք-
 ները դիմել են Սուլթանին խնդրելով նրա ամենաողոր-
 մած ուշադրութիւնը իր հաւատարիմ ու աշխատասէր
 հպատակ ժողովրդի վրայ, բայց Բ. Դոան պատասխա-
 նը միշտ եղել է թէ հայերը գոհ են իրանց վիճակից,
 թէ նրանք փառարանուած են Աստուծուն, որ շնորհել է ի-
 րանց Թիւրք կառավարութեան նման մի «ողորմած կա-
 ռավարութիւն» եւ այլ այն ժամանակ, երբ հայերի
 գանգատների ազդակը երկինք էր հասնում, երբ Մու-
 սայ—բէյի շարագործութիւնները ամբողջ լուսաւոր
 աշխարհն էին ապշեցնում, երբ Հայաստանի բոլոր կող-

մերում ամենաքստմենի բարբարոսութիւններ եւ ոճ-
 րագործութիւններ էին կատարվում տասն եւ իններորդ
 դարու քաղաքակիրթ Եւրոպայի աչքի առաջ:

Եւ ի՞նչ միջոցներ էր ձեռք առնում Թիւրքաց կառա-
 վարութիւնը այդ բոլոր անիրաւութիւնների տաճն առ-
 նելու համար. մինչդեռ մշեցիների հետ Եւրոպան պա-
 հանջում էր խիստ դատաստանի ենթարկել Մուսայի
 քիւրդ աւազակին, Թիւրքաց կառավարութիւնը երկար
 ժամանակ նրան Պօլսում փայփայելուց յետոյ վերջը
 նրան միջոց տուեց փախչելու՝ դատաստանական մի
 քանի ձեւականութիւններ կատարելով. մինչդեռ հայերն
 ազաչում են ազատել իրանց կեանքը, գոյքն ու պատիւը
 քիւրդ եւ շերքէյ հրոսակների վայրայ ձեռքբերց,
 Թիւրքաց կառավարութիւնը զինաւորուած խմբեր է
 կազմում այդ վայրերի եւ աւազակարարոյ ցեղերից.
 մինչդեռ հայերը խնդրում են թեթեւացնել նրանց հար-
 կերի ծանրութիւնը, Տաճկաց կառավարութիւնը նորա-
 նոր ծանր հարկեր է դնում. նա մինչդեռ անգամ աշխա-
 տում է սահմանափակել հայերին հող գնելու իրաւուն-
 քը այն նահանգներում, ուր դարերից ի վեր կազմել են
 նրանց հայրենիքը: Ամենայն օր նոյն հարածանքներ,
 խուզարկութիւններ, բանտարկութիւններ ու արտո-
 ներ: Ամէն յայտ կարած ժողովուրդն աղքատութեան ու
 բռնութեան երեսից դուրկապուսկ թողնում է իր գժ-
 րազը հայրենիքը եւ գիծում պանդխտութեան եւ գող-
 թականութեան ու այսպիսով ամաչանում է Հայաս-
 տանը, մեր նախնեաց արիւնով շապարուած հայրե-
 նիքը:

Այսպէս է եղել հայերի դրութիւնը Տաճկա—Հայաս-
 տանում ամբողջ դարերի ընթացքում եւ այսպէս էլ կը
 մնայ, եթէ մենք մեր յոյսը դնենք Տաճկաց կառավարու-
 թեան սեփական բարեհաստութեան կամ եւրոպական
 գիւլումատիայի վրայ: Լինին պատճառները պետական,
 ցեղական թէ կրօնական՝ այլ միեւնոյն է. փաստը
 նրանումն է, որ Տաճկաստանը աննդունակ է ինքը
 որեւէ վերանորոգումն մտցնելու եւ, ինչպէս մեզ ուսու-
 ցանում է ուրիշ փոքր ազգերի պատմական փորձը, մի-
 այն զէնքով կարելի է սահլել նրան իրագործել մեր
 արդար պահանջները: Հայերը ուզում են ազատուել մի
 քայքայուող տէրութիւնից, որ տարածում է իր շուրջը
 մահ եւ ապականութիւն: Այստու թիւն ձեռք բերելով՝
 հայ ազգն ուզում է քաղաքակիրթ կեանք եւ իր բազմա-
 կողմանի ընդունակութիւնների զարգացում: Հայերը
 ոգևորուելով մարդասիրութեամբ, կիրայրութեամբ ու
 կրօնի անխտութեամբ կը ստեղծեն մարդկային զար-
 ցացման այսպիսի պայմաններ, որոնց մէջ կարող են

դարգանալ թէ մահամեղական եւ թէ քրիստոնեայ ժողովուրդները :

Մեր կուրը Տաճկաց կառավարութեան դէմ ոչ միայն ազգային կուր է, այլեւ եւրոպական քաղաքակրթութեան եւ մարդկային իրաւունքների կուր՝ յօդուտ ամբողջ մարդկութեան եւ կուլտուրայի :

Ամփոփենք մեր խօսքը :

Մենք տեսանք, որ Տաճկաց կառավարութիւնը անընդունակ է ու չի ուզում որեւէ բարենորոգումն մտցնել մեր հայրենիքում . միւս կողմից պարզ է, որ դիպլոմատիան, իր մինչեւ այժմ գործ դրած միջոցներով, անցոր եղաւ ազգել թիւրքաց կառավարութեան նման ծոյլ, կամակոր, տպէտ ու թոյլ կառավարութեան վերայ :

Ուրիշ աւելի ազգու միջոցների դիպլոմատիան ոչ դիմում է և ոչ էլ կը դիմի, քանի որ Եւրոպական չէ կամենում հայերի համար «երկու դիմուորի արիւն անդամ թափել», ինչպէս մի ժամանակ Բուլղարիայի վերաբերմամբ ասաց իշխան Բիսմարկը :

Ուրեմն Տաճկահայերի կողմից միանգամայն անօգուտ եւ մինչեւ անգամ վտանգաւոր է յոյս դնել օտարի վրայ եւ սպասել թէ թիւրքաց կառավարութիւնը ինքը իր կամքով բարենորոգումներ կը շնորհի հայերին : Յանկացած վիճակը ձեռք բերելու համար մեզ մընում է միայն դիմել այն միջոցին, որին դիմել են մեզանից առաջ միեւնոյն հանդամանքների մէջ գտնուող ուրիշ մեզ նման քրիստոնեայ ազգերը : Այդ միջոցը ժողովրդական ապստամբութիւնն է : Ուրիշ ելք չկայ :

Ահա այսպիսի հանգամանքների արդասիք է «Հայ Յեղափոխականների Դաշնակցութիւնը» . նրա գոյութիւնը հիմնուած է Տաճկա-Հայերի այն գիտակցութեան վրայ որ այլեւս անկարելի է տանել այսպիսի ամօթալի վիճակ ու սարսափելի դրութիւն :

«Դաշնակցութիւնը» մի քանի անձանց հայրենասիրական ձգտումների արհեստական պտուղ չէ, այլ ամբողջ ազգի հասունացած ինքնաճանաչութեան, կամքի ու վճռի արտայայտութիւն :

Նա՛ Հայ ազգի բողոքի եւ վրէժխնդրութեան ուղին է : Այս է նրա սկզբունքն ու նպատակը :

Եւ այդ սկզբունքի ու նպատակի արտայայտութիւն է Դաշնակցութեան «Դրօշակը» :

Դիւրբեքիբի վերայէթի, այսինքն Սարբերդի սանձակարեւելեան մասը, Արգանա սանձակը եւ Սղերտի սանձակի հիւսիսային մասը, որոնք կազմում են Մեծ-Հայաստանի Տաճկական մասը, եւ բացի դրանից առեւտրական յարաբերութիւնները թեթեւացնելու համար Բիլդի նաւահանգիստը, որ Տրապիզոնի եւ Բաթումի մէջտեղն է :

Հայաստանը կը կառավարուի Հայ ընդհանուր նահաղապետով (դեներալ-գուբերնատոր), որ կը նշանակուի Բարձր-Դռնից մեծ պետութիւնների համաձայնութեամբ : Նա իր բնակավայրը (րեզիդենցիա) կունենայ Էրզրումում : Ընդհանուր նահանգապետը կունենայ գործադիր իշխանութեան բոլոր իրաւունքները, նա կը հսկի ամբողջ երկրի կարգի եւ հասարակական ապահովութեան պահպանութեան վրայ, կը ստանայ հարկերը եւ իր պատասխանատուութեան տակ կը նշանակի վարչական պաշտօնեաներին : Նա կը նշանակի դատաւորներին, կը հրահրի իր նախագահութեան տակ Ընդհանուր Խորհուրդը եւ հսկողութիւն կունենայ երկրի բոլոր վարչական գործերի վրայ :

Նշանակուելով իր պաշտօնում հինգ տարով՝ ընդհանուր նահանգապետը կարող է պաշտօնանկ լինել Բարձր Դռնից միայն մեծ պետութիւնների համաձայնութեամբ :

- Կը լինի Կենդրոնական վարչութեան խորհուրդ ընդհանուր նահանգապետի նախագահութեամբ, որի անդամները կը լինին . 1. Տիեանտների կառավարիչը, 2. Հասարակական շինութիւնների կառավարիչը, 3. Իրաւապէտ խորհրդականը, 4. Հասարակական գործի հրամանատարը, 5. Հայոց դպրոցների տեսուչը, 6. Մահմետական դպրոցների տեսուչը .

Երկրը կը բաժանուի սանձակների, իսկ վերջինները կը բաժանուին զէյնների : Սանձակների և զեյնների կառավարիչները կը նշանակուին ընդհանուր նահանգապետից : Սրանք ընդհանուր նահանգապետի կողմից ուղարկուած գործակալներն են եւ ներկայացնում են նրան երկրի բաժանմունքների մէջ : Նրանց օգնելու համար ընդհանուր նահանգապետը նշանակում է երկու խորհրդականներ :

ՆԵՐՍԷՍ ՊԱՏՐԻԱՐԿԻ ՆԱԽԳԻԾԸ
ՏԱՃԿԱ-ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԻՆՔՆԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ

Ա

Տաճկա-Հայաստանը պարունակում է իր մէջ էրզրումի և Վանի վիլայէթները (1) հիւսիսային մասը (1) Պէտք է ասած, որ այդ վիլայէթների մէջ մըտուում են եւ Մուշի, Բաղէշի սանձակները :

Բ

Որովհետեւ կարգի եւ հասարակական ապահովութեան պահպանութիւնը յանձնուած է երկրի տեղական կառավարութեանը, այդ պատճառով երկրի ընդհանուր մուտքից միայն 20 տոկոսը կուղարկուի ամեն տարի կայսերական Ֆինանսական նախարարութեանը :

Որոշելով նախապէս երկրի մնացած եկամտից այն

ծախքերը, որոնք հարկաւոր են քաղաքական եւ դատաստանական վարչութեան համար, եւ ոստիկանութեան ու միլիցիայի պահանջներին համար, աւելորդ դումարը գործ կը դրուի հետեւեալ կերպով՝ ա. 80 տոկոսը գործ կածուի ճանապարհների հազարդակցութեան եւ ուրիշ հասարակական գործերի վրայ:

բ. 20 տոկոսը ուսումնարաններ հիմնելու եւ պահելու համար: Վեր առնելով բարձրագոյն դպրոցների համար պահանջուած դրամը, մնացածը կը բաժնուի իւրեւ նպաստ մահմետական եւ քրիստոնեայ դպրոցներին՝ համեմատ նրանց թուին:

Գ

Կը լինի մահմեդական դատարանների մի վիճակը պետ, որ կը նշանակուի Սուլթանից եւ որ հսկողութիւն կունենայ բոլոր երկրում գործող Շերի դատարաններին վրայ:

Շերի դատարանները կը վճռեն միայն մահմեդականների վէճերը: Բոլոր քաղաքացիական, քրէական եւ առեւտրական վէճերը քրիստոնեաների մէջ կամ քրիստոնեաների եւ մահմեդականների մէջ կը քննուին սովորական դատարաններում. սրանք կազմուած կը լինին ամեն մէկը երեք դատաւորներից, որոնցից մէկը կը կատարի նախագահի պարտաւորութիւնները: Ընդհանուր նահանգապետը նշանակում է դատաւորներին եւ որոշում է նոանց նախագահներին: Հաշտարար դատարանը վարում է զէզէի փոխ-նահանգապետը եւ նրա խորհրդականները:

Առանձին կանոնադրութիւններ կը որոշեն Շերի դատարանների, սովորական դատարանների եւ հաշտարար դատաւորների թիւը եւ իրաւունքների սահմանները:

Համաձայն արդարադատութեան եւրոպական նոր սկզբունքների կը մշակուի քաղաքական եւ քրէական կօդեկօ:

Դ

Կը լինի դաւանութեան լիակատար ազատութիւն: Հոգեւորականութեան պահելը՝ ինչպէս եւ կրօնական հիմնարկութիւնների պահելը կը կազմի ամեն մի համայնքի պարտականութիւնը:

Ե

Երկրի ասպհոյութիւնը պահպանուած է՝ 1. Ժանդարմերայով (ոստիկանութիւն) եւ 2. տեղական միլիցիայով (գործ):

Միլիցիան կը կազմուի՝ ի բաց առեւտրէրը, չէրքէզները եւ սրիշ վայրենի ցեղերը՝ 1. հայերից 2. ոչ-հայ տարրից, որ աւելի քան 5 տարի բնակութիւն է հաստատու այդ երկրում:

Ժանդարմերիան պահպանում է կարգը ասպհոյութիւնը երկրի ամբողջ տարածութեան վրայ:

Ժանդարմերիայի պետին նշանակում է ընդհանուր

նահանգապետը, որին անմիջապէս նա հպատակուած է:

Միլիցիան պտնվում է գործերի ընդհանուր հրամանատարի իշխանութեան տակ եւ հարկաւոր զէպքերում պարտաւոր է օրնել Ժանդարմերիային:

Ծան. Սովորական Ժամանակներում միլիցիան կազմուած պիտի լինի 4000 զինուած մարդերից. ըստ որում չպիտի ի նկատի առնուին այն կանոնաւոր զօրագնէրը, որոնց կայսերական կառավարութիւնը կը կամենայ տեղաւորել իր հաշուով երկրի բերդերում եւ ամրոցներում:

Զ

Ընդհանուր խորհուրդը հրաւիրվում է Ժողովի՝ տապով. իւրաքանչիւր զեզէ կուզարկի երկու պատգամաւորներ՝ մէկը հայ, միւսը մահմեդական, որոնք կընտրուին զեզէի հայ եւ մահմեդական ազգաբնակչութիւններից:

Այս պատգամաւորները հաւաքուելով սանջակի վիճակը քաղաքում կընտրեն միասին երկու խորհրդական սանջակի կողմից՝ մէկը քրիստոնեայ, միւսը մահմեդական:

Երկու զէպքերում եւս ընտրողներ եւ ընտրելիք են՝ 1. երկրի բոլոր բնակիչները՝ սկսած 25 տարեկանից, որոնք ունին սեփականութիւն, կամ վճարում են որեւէ ուղղակի հարկ: 2. դանագան դաւանութիւնների հոգեւորականութիւնը եւ պաշտօնեաները. 3. Ուսումնարանների ուսուցիչներն ու դաստիարակները:

Ընդհանուր խորհուրդը հրաւիրուած է Ժողովի՝ տարին մի անգամ երկրի վիճակը քաղաքում, որպէսզի քննի եւ վերահսկի երկրի եւ եւ մուտքը եւ հարկերի բաժանումը: Ընդհանուր նահանգապետը պարտաւոր է ներկայացնել այս խորհրդին տարեկան ելեւմտից հաշիւը:

Հարկերի հաւաքելու եւ բաժանելու ձեւը կը որոշուի՝ նորից ի նկատի առնելով երկրի հարստութիւնների զարգացման թեթեւացիւր:

Ընդհանուր նահանգապետը եւ ընդհանուր խորհուրդը փոխադարձ համաձայնութեամբ կը որոշեն 5 տարին մի անգամ այն գումարը, որ պիտի հասնի Բարձր-Դուանը վերեւ դրուած կէտերի համաձայն:

Է

Մեծ պետութիւնները կը նշանակեն մի տարով միջազգային մասնաժողով այս ծրագրի իրագործմանը վերահսկելու համար, որ պիտի գործադրուի երեք ամսուայ ընթացքում՝ սկսած այս արձանագրութիւնը ըստ որպիսիւր:

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Արտաքին տեսութեան նպատակն է պարբերաբար ծանօթացնել ընթերցողներին եւրոպական հասարակական կարծիքի եւ զիպլօմատիայի տրամադրութեան: Հետ Տաճկա-Հայերի վերաբերութեամբ: Դրա համար մենք

կօշտուենք թէ՛ պաշտօնական հրատարակութիւններէց, ինչպիսին է Անդլիական Կապոյտ դիրքը, թէ՛ Եւրոպական լրագիրներէց ու նոր դուրս եկած գրքերէց եւ թէ մտնաւոր տեղեկութիւններէց :

Ընդհանրապէս խօսելով եւրոպական հասարակական կարծիքի մասին Հայկական հարցի վերաբերմամբ, կարելի է ասել որ այդ հարցը հետզհետէ աւելի եւ աւելի է Եւրոպայի ուշադրութեան առարկայ դառնում : Ժամանակի ընթացքում համեմատաբար քիչ են լսվում այնպիսի ձայներ, որոնք առաջ շատ յաճախ էին կրկնվում մամուլի մէջ, այն է՝ թէ Հայկական հարց չի կարող լինել, թէ բոլոր Տաճկա-Հայերի կրած ճնշումներին մասին պատմածները սուտ կամ չափազանց քաներ են, թէ Տաճկա-Հայերը բոլորովին բաւական են իրանց դրութիւնից, եւ բոլոր աղմուկները մի խումբ խռովարարների գործ է, եւ այլն եւ այլն . . .

Հիմա արդէն պաշտօնական դրութիւնները եւ պահանջողական լրագիրների թրքամոլ թղթակիցներն անզամ սկսում են խոստովանել Տաճկա-Հայերի դրութեան թշուառ կողմերը : Հիմա նոյնն անում է անգլիական կառավարութեան արտաքին գործոց նախարար Ֆերպիւսօնը՝ պառլամենտում արած իր վերջին ատենարանութեան մէջ :

Անգլիական պահանջողականների գլխաւոր օրգաններից մէկի թղթակիցը ներկայումս գտնուելով Էրզրումում, այնտեղից ուղարկել է իր թերթին մի քանի թղթակցութիւններ, որտեղ յառաջ է բերում բաղձաթիւ դէպքեր շարագործութիւնների, անիրաւութիւնների եւ այլն :

Թղթակիցը Տաճկանում արած իր բոլոր դիտողութիւններից այն եզրակացութեան է գալիս, որ Սուլթանի հպատակների կրած բոլոր անարդարութիւնները պէտք է վերադրել ներկայ վարչական սիստեմային : Այս է թրքամոլ պահանջողականի կարծիքը :

Ինչ ենք գտնում այն պաշտօնական աղբիւրի մէջ, որ վերջերումս հրատարակել է անգլիական կառավարութիւնը Տաճկա-Հայաստանի մասին : Մեր խօսքը Կապոյտ գրքի մասին է : Ընթերցողները երեւի արդէն ուրիշ թերթերից փոքրիշատէ ծանօթ են դրա բովանդակութեան հետ : Ուստի մենք կը բաւականանանք այստեղ մի ընդհանուր հայեացքով :—Հետաքրքիրն այն է որ այստեղ անգլիական կառավարութեան պաշտօնակատար գործակալներն իրանց բոլոր հեռագիրների ու տեղեկութիւնների մէջ կրկնում եւ պնդում են այն բոլորը, ինչ որ այնքան եռանդով միշտ աշխատել է հերքել նոյն կառավարութեան արտաքին գործոց նախարար Ֆերպիւսօնը : Այդ Կապոյտ գրքի առիթով վերջե-

րումս Պարլամենտում եղան խիստ յարձակումներ կառավարութեան քաղաքականութեան վրայ Թիւրքա-Հայերի վերաբերութեամբ : Յարձակողներն էին Լասեվիսօն, Լեվիսօն-Գուէր, Շվանն եւ մանաւանդ Բըրայսը : Ֆերպիւսօնը պատասխանել է շատ մեղմ եւ յայտնել է, որ Կ. Պօլսի դեսպանին ինքն իրաւունք է տուել, մինչեւ անգամ պարտաւորեցրել է՝ միշտ միջամտել Տաճկա-Հայերին վերաբերեալ ամեն մի հարցի առիթով :

Այստեղ այս դրքոյկի մէջ Վանի փոխ-հիւպատոս Դեվին մանրամասն պատմում է Վարդինիսի կոտորածը եւ ուրիշ շատ այդպիսի դէպքեր : Միւս փոխ-հիւպատոսները բերում են օրինակներ պաշտօնաների անընդունակութեան եւ հարկահանների ղեղձումների :

Կլիֆֆորդ Լլոյդը, Էրզրումի նախկին ընդհանուր հիւպատոսը՝ երբ Ուայտը պահանջում է նրան Կ. Պօլս տեղեկութիւնների համար, ներկայացնում է մի մանրամասն զեկուցում, որ մեծ ուշադրութեան արժանացաւ թէ անգլիական Պալատում եւ թէ եւրոպական լրագրների էջերում : Այստեղ նա հեղինակաւոր ձայնով յայտնում է մօտաւորապէս հետեւեալը :

—Թողնելով մի կողմ ուրիշ կէտեր, որոնց մասին դեռ կարելի է վիճել, կան երեք կողմեր թիւրքահայերի դրութեան մէջ, որոնց բոլորն էլ ընդունում են եւ որոնց պէտք է ամենաշուտ դարձան անել . 1. անապահովութիւն կեանքի եւ սեփականութեան՝ շորհիւ քերդերի մշտական յարձակումներին . 2. անձնական անապահովութիւն եւ լիակատար բացակայութիւն խօսքի եւ գործի ազատութեան . եւ 3. քրիստոնեաների անհաւասար դրութիւն կառավարութեան աչքում՝ մահմեդականների հետ համեմատելով :

Յետոյ Լլոյտը բերում է մանրամասն ապացոյցներ ամեն մի կէտին : Նա խոստովանում է որ հայ գիւղացին հիմա անկարող է հարկեր վճարել եւ ծանր դրութիւնից աղատելու համար երբեմն վճռում է թողնել իր տունը եւ գաղթել, երբեմն մինչեւ անգամ մտածում է կրօնափոխութեան մասին : Այն ինչ նա ընդունում է որ «աւելի արդար եւ խաղաղասէր քաղաքականութիւնը շատ օգտաւէտ կը լինէր նոյն իսկ իրան թիւրքի համար, որովհետեւ նրա հպատակների թրւում միակ հայերն են, որ կարող են նպաստել նրա ֆինանսական դոյութեանը» :

Ակնարկելով Էրզրումի անցեալ ամսուայ դէպքի մասին հիւպատոսն ասում է. «այդ դէպքից յետոյ մինչեւ հիմա (հոկտեմբեր) ոչ մի մեղաւոր տաճկի չեն բանտարկել, եւ չեն էլ փորձել անգամ մեղաւորներին փնտրելու, այն ինչ շատ անմեղ հայեր այն ժամանակից մինչեւ հիմա դեռ եւս հեծում են բանտերում» . . . . .

Այսպէս են վերաբերվում նոյն իսկ պահպանողականները եւ կառավարութեան ներկայացուցիչները Անգլիայում. իսկ թէ ինչպէս համակրանքով են վերաբերվում դէպի հայկական հարցը ազատամիտ կուսակցութիւնը եւ ազատամիտ թերթերը, այդ արդէն բոլորին յայտնի է, եւ դրա մասին մենք չենք խօսիլ:

Ինչ վերաբերում է ուրիշ պետութիւններին, կարելի է ասել որ ամեն տեղ էլ՝ թէեւ շատ դանդաղ քայլերով սկսում է յառաջանալ նպատակաւոր հասարակական կարծիք հայկական հարցի մասին:

Վերջացնելով մեր խօսքը յիշենք մի բրօշիւրի մասին, որ նորերումս դուրս է եկել Թիւրքիայի վերաբերութեամբ: Նա հետեքրքիր է այն կողմից որ նրա մէջ յայտնած հայեացքները հետզհետէ աւելի եւ աւելի տարածվում են եւ ժամանակով դիպլոմատների խորհրդածութիւնների ու վճիռների աղբիւր կը դառնան: Պօքս Լօղաննայում դուրս եկած Ռօզէնբուրգի «Ընդհանուր դինամիստիկութիւն եւ Թիւրքիայի բաժանումն» վերնագրով բրօշիւրի մասին է:

Մանրամասն խօսելով Եւրոպայում տիրող միլիտարիզմի (ընդհանուր սպառազինութիւն) եւ նրա ամեն կողմից կորստաբեր հետեւանքների մասին բոլոր պետութիւնների համար, հեղինակը գալիս է այն եզրակացութեան, որ այդ բոլոր պատերազմական պատրաստութիւնների գլխաւոր պատճառը եւ եւրոպական խաղաղութեան գլխաւոր սպառնալիքը՝ Արեւելեան հարցն է: (Ալգաս-Լօթարինգայի հարցին նա համեմատաբար աւելի թույլ նշանակութիւն է տալիս:

Այս կամ այն կերպ վճռելով այս դարաւոր արեւելեան հարցը, Եւրոպան միւսոյն ժամանակ վճռած կը լինի եւ այդ ընդհանուր դինամիստիկութեան հարցը եւ կազատի եւրոպական յառաջդիմութեան գործը մշտական պատերազմի սպառնալիքից:

Յետոյ հեղինակն աշխատում է ապացուցել որ Արեւելեան հարցը վճռելու միակ միջոցը Թիւրքիայի բաժանումն է: Նա ասում է որ Օսմանեան պետութիւնը վաղուց արդէն ցոյց է տուել իր կատարեալ անընդունակութիւնը յառաջդիմելու եւ նոյն իսկ իր գոյութիւնը պահպանելու: Թիւրքիան վաղուց արդէն գոյութիւն չէր ունենալ, եթէ միայն եւրոպական մի քանի պետութիւնների մէջ տարածուած չլինէր այն սխալ կարծիքը, որ դեռ 1767 թուին արտասանեց Վիլիամ Պիտտը եւ նրանից յետոյ կրկնեց Գիզօն, այն է՝ թէ «Թիւրքաց պետութեան գոյութիւնն անհրաժեշտ է եւրոպական հաւասարակշռութեան համար»:

Հեղինակն աշխատում է ապացուցել այս մտքի սրտալ լինելը. եւ միեւնոյն ժամանակ ցոյց է տալիս այն օգուտները, որ Եւրոպան կունենայ, եթէ Թիւրքերին բոլորովին հեռացնեն Եւրոպայից եւ Տաճկաւաշայս-

տանից Փոքր-Ասիայի խորքերը եւ Արարիա, եւ նրանց երկիրները բաժնեն նրանց հպատակ այն քրիստոնէայ ազգերի մէջ, որոնց մի ժամանակ պատկանում էին այդ հողերը:

«Ժամանակ է արդէն, ասում է նա, որ լուսաւոր աշխարհը ջնջի Եւրոպայի երեսից այս ամօթը եւ մի անգամ ընդ միշտ կտրի այս Գորդեան հանգոյցը»:

«Ժամանակ է դուրս հանել Եւրոպայի կրծքից այս «եատազան»ը (կացինը), որ մոտք է գործել այնտեղ բարբարոսութեան դարերում», բերում է նա Գլադստօնի խօսքերը:

Փարիզում սկսել է դուրս գալ Փրանսերէն լեզուով մի լրագիր «Ժամանակակից Թիւրքիա» վերնագրով. դա թիւրք ազատամիտ կուսակցութեան «Երիւստարդ Թիւրքիայի» օրդանն է, եւ սաստիկ յարձակում է իր յօդուածների մէջ ներկայ Տաճիկ կառավարութեան վրայ: Այդ լրագիրը ջերմ պաշտպան է այն մտքին, որ պէտք է տապալել այդ կառավարութիւնը եւ բոլոր հպատակ ազգերին, ի թիւս որոց եւ Հայերին, ապահովել կեանքի, գոյքի եւ կրօնի ազատութիւն:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Ընկերութիւնս շարունակում է ասանց աղմուկի եւ աւելի մեծ եռանդով ու փորձառութեամբ իր պատրաստողական գործունէութիւնը: «Դաշնակցութիւնը» իր ցանցերը տարածում է բոլոր հայաբնակ տեղերում, շատացնում է հաստատակամ, հաւատարիմ ու փորձուած գործակալների թիւը, կազմակերպում է կամաւորների խմբեր եւ աշխատում է իր կարողութեան չափ հապեցնել արթնացած ժողովրդի մէջ գէնքի ծարաւը: Կար ժամանակ երբ միայն խրախոյս եւ խօսք էր հարկաւոր ժողովրդին սթափեցնելու մահացու եւ ստրկական քնից, այժմ նա զարթել է եւ արդէն հասած է յեղափոխական գործունէութեան այն շրջանը, երբ պէտք է զինել եւ պատրաստել նրան կռուի համար հարստահարող կառավարութեան եւ աւազակ քրտերի դէմ: Այժմ Թիւրքաց Հայաստանի ազատութեան համար շօշափելի օդնութիւն է պահանջվում իւրաքանչիւր հայից եւ ոչ միայն խօսքեր. «գէ'նք, դէ'նք...» աղաչում է ընդդիմադրութեան բոլոր միջոցներից զուրկ ժողովուրդը եւ միթէ վախկոտ անտարբերութեամբ պէտք է նայեն նոքա, որոնք կարող են պահանջել ժողովրդի այդ ստիպողական պահանջը:

—Մայիսի 8-ին Կ. Պօլսի բանտերի անտանելի տանջանքներին չը դիմանալով՝ թըքախտ ստացաւ եւ վախճանուեց վանեցի երիտասարդ Վարդան Գալստեան, 23 տարեկան հասակում:

Նա պարապմունքով—սրճագործ էր, եւ յայտնի իր

ըրջանում իրբեւ հաստատակամ, անձնուէր եւ անկաշառ հայրենասէր: Մեղադրելով իրան յեղափոխական շարժումների մասնակցութեան մէջ՝ թուրք կառավարութիւնը ձերբակալեց եւ եօթ տարուայ բանտարկութեան դատապարտեց Վարդանին: Եւրոպայում հրատարակուող հայ օրգանները մանրամասն նկարագրեցին Վարդանի ազդու եւ փառաւոր յուղարկաւորութեան հանդէսը: Երիտասարդ նահատակի դիակը հաւաքել էր Պօլսի Մայր եկեղեցու մէջ ահագին բազմութիւն: Ներկայ եղողները՝ առաջինից մինչեւ վերջինը վառուած էին այն զգացումներով եւ գաղափարով, որոնց զոհ գնաց երիտասարդը:

—Վանից ուղարկուած է մեզ հետեւեալ տեղեկութիւնը. «գրելու, խօսելու եւ մինչեւ անգամ լաց լինելու ազատութիւն չունենք, ոչ միայն դպրոցներս սահմանափակուեցան, այլեւ իսպառ զրկուել ենք մեր մայրենի լեզուով գրուածները ուսումնասիրելուց. ոչ միայն անթոյլադրելի է մեր նախահայրերի մատենագրութեան ընթերցանութիւնը, այլ եւ որի մօտ որ մի այդպիսի դիրք գտնուի, բանտարկութեան կրենթարկուի: Եթէ այսպէս շարունակուի, քիչ օրից եկեղեցու դռները եւս պիտի փակենք, որովհետեւ արդէն եկեղեցական գրքեր եւս վնասակար նկատելով հետզհետէ նոր եկած դրեանք մաքսատան մէջ կը ձերբակալուին. Շարականներ կը ձերբակալուին առարկելով թէ վնասակար օրհներգներ գրուած են հայոց թաղաւորների առնուով, մանաւանդ թէ «Հայաստան աշխարհ, զօրաւարք հայոց» եւ այլ վնասակար խօսքեր են գործածուած, ժամագիրք եւս միեւնոյն յանցանքով կը դատապարտեն: Տօնացոյցներ եւ օրացոյցներ եւս կը ձերբակալեն, ըստ որում վնասակար համարուած հայոց սուրբերի տօները ցոյց կը տան: Իսկ Հայոց պատմութիւն եւ Հայաստանի աշխարհագրութիւն ծախողը եւ կարդացողը քաղաքական յանցաւորների ամենամեծ մեղաւորը ճանչցուած է»:

—Ապահովութիւնը կատարեալ է—պնդում էր Սուլթանը դեսպանների առաջ, եւ ահա այդ ըոպէին աւագակային խումբը Պօլսի քթի տակ կանգնեցնում է երկաթուղու ղնացքը, թալանում է ճանապարհորդներին եւ 5 գերմանացիներ էլ գերի տանելով երկու հարիւր հազար Փրանկ փրկանք է պահանջում թիւրքաց կառավարութիւնից: Գերմանական դեսպանը ստիպեց Բ. Դոան այդ փրկանքը տալ եւ ազատել Եւրոպացիներին:

Նոյն գերմանական դեսպանը միայն այդ դէպքից յետոյ աչքը բաց արաւ, նա դիմեց Բ. Դոան հարցնելով եթէ Պօլսի մօտ այդպիսի դէպքեր են պատահում,

ապա ի՞նչ սարսափելի բաներ կը լինեն կատարվում երկրի ներքին նահանգներում, անպաշտպան Հայաստանում: Այսպէս է Եւրոպան. մինչեւ նրա կաշուին չի հասնում հարուածը, նա ձայն չէ հանում:

Ի դէպ. հարկաւոր ենք համարում յիշեցնել, որ այդպիսի աւագակային խմբեր շատ տարածուած էին յունաց ապստամբութեան ժամանակ: Դոքա կազմվում էին քաղաքական նպատակներով, եւ այդ տեսակներից մեծ դեր կատարեցին յունաց ազատութեան գործի մէջ:

—Կիրիկիայից հալորդում են հետեւեալը. «Նորերս Մարաշի մէջ փորձ եղաւ կառավարչական պալատը եւ կառավարչի տունը դինամիդով օդը բարձրացնել: Սակայն այդ մտադրութիւնը բացուեց եւ արգելուեց: Թէ ովքեր են եղել այդ փորձի հեղինակները—մինչեւ այժմ էլ գաղնիք է»:

Կառավարութիւնը ամեն քայլափոխում կասկածներ է տանում եւ բռնութիւններ գործ դնում: Անցեալ ամսին Հալէպից մի հայ զալիս է Մարաշ իր ընտանիքը այցելելու համար: Կառավարչական պաշտօնեաները կասկածելով, թէ նա գաղտնի նամակներ է բերել Հալէպից, դնում են այդ մարդու տունը, տակնու վրայ առնում, նրան էլ ձերբակալում: Խեղճ կինը երկիւղից վիժեց եւ մեռաւ:

—Լօնդօնի «Դէյլի Նիւս» լրագրում տպագրուած է հետեւեալ հեռագիրը. «Հայաստանում բոլորովին գոյութիւն չունի խաղաղութիւն, ինչպէս հաստատում են Պօլսում: Բայազէդի մօտ պատահած դէպքի մասին պաշտօնապէս յայտնուած է պատրիարքարանին: Մի քանի թուրք զինուորներ ժամասացութեան ժամանակ մտնում են հայոց եկեղեցին, եւ մատնացոյց անելով այն բանի վրայ, որ ժամերգութեան ժամանակ Թագաւոր խօսքը գործ են ածում Աստուծու վերաբերութեամբ իսկ Թագուհի խօսքը Մարիամ Կոյսի վերաբերմամբ, յայտնում են որ հայոց ժամասացութիւն դաւաճանութեան բնաւորութիւն ունի, եւ այդ հիման վրայ յարձակում են քահանայի վրայ եւ սրբապղծութիւն գործում»:

—Սուլթանը եւ իր համախոհ նախարարները սատիկ ցանկութիւն ունեն պատրիարքացնելու Պրոսաքի առաջնորդ Բարթօղիմէոս եպիսկոպոսին: Այդ եպիսկոպոսը Սուլթանին նուիրուած եւ Հայոց հարցին թշնամի մի անձնաւորութիւն է. Նորերս Սուլթանը անձամբ նրան ընդունեց, պատիւներ, շքանշաններ տուեց եւ խօստացաւ պատրիարքացնել նրան: Բարթօղիմէոսը խօստացել է այդ բոլորին փոխարէն «ոչնչացնել այն շարամիտները, որոնք Հայաստանի մասին կը խորհին»: Այժմ ինքը թիւրքաց կառավարութիւնն է աշխա-

տում դահընկեց անել Սորէն պատրիարքին, որովհետեւ կարծում է թէ «Բարթուղիմէոսը աւելի նուիրուած ծառայ է, քան Սորէն»:

—Պօլսից: Բ. Դուռը յարմար ըստէն ձեռքից բաց է թողնում խախտելու այն իրաւունքները, որոնք վաղուց ի վեր տուած են Պօլսի Հայոց պատրիարքարանին: Յայտնի է որ Սիսի եւ Աղթամարի կաթողիկոսները եւ Երուսաղէմի պատրիարքը անմիջապէս ենթարկուած են Պօլսոյ պատրիարքարանի իրաւասութեանը: Այժմ թիւրքաց կառավարութիւնը ուզում է խախտել յիշեալ հիմնարկութիւնների յարաբերութեան այդ ձեւը եւ իրաւունք տալ, որ առաջին երեք հիմնարկութիւնները, չը ճանչնալով Պօլսի Պատրիարքին՝ ուղղակի Բ. Դուռն հետ յարաբերութիւններ սկսեն: Նպատակը պարզ է: Եւ ցաւն այն է, որ այդ տեսակ վտանգաւոր զիմումների դէմ բողոքող ոչ ընդունակ պատրիարք ունենք Պօլսում, եւ ոչ Ալլային ժողով:

—Բ. Դուռը էլի մի խումբ մարդիկ հայոց յեղափոխականներից աքսորեց դէպի Արաբիա, Տրիպօլիս եւ ուրիշ տեղեր: Կառավարութիւնը այնքան երկչոտ է դարձել, այնքան վախենում է ժողովրդի դանդատներից եւ ցոյցերից, որ բոլորին աքսորում է ծածուկ կերպով, բռնաբերում, մէկ մէկ, ամուր շղթաներով կապկապած:

Սոստովանում ենք, օսմանեան կառավարութեան այդ երկիւղը անհիմն չէ: Ապագան սարսափելի դէպքեր է բերելու նրա գլխին...

—Թիւրքաց Հայաստանի մի քանի կողմերում, ինչպէս մեզ հաղորդում են մեր գործակալները, ժողովրդական ուղեւորութիւնը եւ ինքնապաշտպանութեան դործը արագ կերպով առաջ է դնում: Ժողովուրդը ինքն իր ձեռքով հեռացնում է կասկածելի տարրերը իր միջից: Հայաբնակ դիւղերում ժողովուրդը վաճառում է իր միջից քուրդ հովիտներին և դիշերապահներին, և իրանք են կատարում այդ պաշտօնները: Պատահել է դէպք որ կարիւրը խորհրդի ժամանակ հայ կանայք են պահագան կանդնել կտուրների վրայ:

—Միացեալ նահանգների դաղթական հայերը պատրաստվում են մի կենտրոն հաստատել բոլոր տեղերի դաղթական հայերի մէջ. միացնել Հնդկաստանի, Եւրոպայի զանազան տեղերի, Ամերիկայի եւ եթէ կարելի է եւ Ռուսաստանի հայերին եւ դոցա կողմից ընդերք մի կենտրոն, որը իրեն նուիրէր Հայաստանի ինքնուրոյնութեան հարցին, — ահա նպատակը: Կենտրոնը, իբրեւ ընտրուած ներկայացուցիչ մարմին, իրաւունք ունի ամեն տեսակ միջոցների դիմել՝ առաջ մղելու հայոց հարցը: Նախապատրաստական յանձնաժողովը Նիւ Եորքից հրաւեր է կարգում բոլոր դաղթական հայերին իրենց կարծիքը յայտնելու այդ մասին, եւ պատրաստուելու այդ ընդհանուր ժողովի համար, որ մտադ-

րութիւն կայ կայացնել 1891 թւի նոյեմբերին Եւրոպայի քաղաքներից մէկում: Այս առիթով մենք կասենք որ միտքը շատ համակրելի է, եւ վաղուց հարկաւոր էր զանազան երկիրների դաղթական հայերին միանալ, ոչ թէ առանձին, առանձին երգ երգել...

ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ԵՐԶՐՈՒՄԻՑ

Մայիս 13-ին 1891 թիւ.

Կարնոյ մէջ կառավարչական ուղղակի ճնշումները եւ հալածանքները տեղի կունենան խիստ բացորոշ երեւոյթների տակ: Գաղտնի ոստիկան լրտեսներու թիւը բազմացած լինելով անմեղ յարաբերութիւնք անգամ կասկածանօք կը դիտուին:

Շարաթ մը առաջ քաղաքիս Աղլային մայր-վարժարանն կառավարչական յանկարծական խուզարկութեան ենթարկուեցաւ, մասնիչ մը կամ ոստիկանութեան դաղտի լրտես մը, որոյ անունը առայժմ զանց կընեմ հռչակելու, կառավարութեանը յայտնած է թէ աղլային վարժարանների մէջ «միւլեր» համարուած եղիչէ մատենադրութիւնը դաս կը տրուի: Սուղարկութիւնը ոչինչ արդիւնք ունեցաւ. այս առիթով վարժարանների նախկին փոխ-տեսուչը հարցաքննութեան ենթարկուած է:

—Ալաշկերտէ առնուած տեղեկութիւնք խիստ տըխուր կը նկարագրեն այն տեղի Հայոց վիճակը. յափշտակութիւն եւ ընչից կողոպուտ դրեթէ ամեն օր տեղի կունենան: Տեղուոյն նախկին կառավարիչը որ նոյն իսկ Եւրոպայի ծանօթ վաղեմի եղեռնագործ Ահմեդ-պէյն է, խեղճ ժողովուրդը կը կեղեքէ անգթաբար: Իւր անհիմն ամբաստանութեան եւ զրպարտութիւններուն իբրեւ դոհ, Ալաշկերտի մէջ բանտարկուած են 10 ամսէ ի վեր 12 հոգի. իսկ այստեղ իբրեւ քաղաքական յանցաւոր նոյն տեղացի 9 հոգի, որոնց մի քանիսին դեռ եւս քննութիւն իսկ ըրած չեն: Նախկին կուսակալը վերջերս Ալաշկերտ կատարած քննական պտոյտին մէջ լռութեամբ միջնեւ անգամ ձեռքով եւ բանտարկելով Թօփրախ-կալէի հայոց քահանան ստորագրել տուած է ժողովրդեան կայսեր շնորհակալած դիր մը: —Կառավարական տուրքերը այստեղ խստութեամբ կը հաւաքուին. երեւակայեցէք որքան դժուարին կացութիւն որ Սաստուր գիւղի մէջ տուններ կը քանդուին փայտերն ծախելու եւ դրամները տրոց փոխարէն կառավարութեան տրուելու համար:

Ամեն տեղ շրջակայքում հայ վաճառականների ստացած ապրանքները կը խուզարկուին որ չի լինի թէ մէջը գէնք լինի: Իսկ հայ գինապործների շուրջը տասնեակ լրտեսներ կը պտտին, որ մի դուցէ դրանք իրենց աղբակիցներին գէնք բաժանեն եւ կամ նոցա համար գէնք չինեն: — Կարնեցի

Վիչննա. Դաշնակցութեան ազատ ու պարան